

ВЕСНА Љ. МИНИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ У ПРИЗРЕНУ – ЛЕПОСАВИЋ

МАРИЈА М. ЈОВАНОВИЋ²

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТАМАН ЗА ПЕДАГОГИЈУ

ЕКОЛОШКО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

САЖЕТАК. Потреба за очувањем животне средине у којој човек живи и ради све је израженија у савременом свету, посебно због чињенице да еколошка криза постаје глобални проблем узрокован, пре свега, ниском еколошком свешћу човека. Уништавање природне околине, трошење природних ресурса, глобалне климатске промене подстакле су важност и значај васпитања и образовања за очувањем животне средине. Еколошко васпитање и образовање, као процеси перманентног карактера, континуирано продубљују и иновирају своје садржаје, који се реализују кроз обавезне и изборне предмете, али и кроз слободне и факултативне активности организоване у основној школи. Еколошки садржаји обезбеђују ученицима млађег школског узраста у нашој земљи: упознавање са основним појмовима у вези са екологијом и животном сре-

¹ minic.vesna@gmail.com

² marija.jovanovic@ilfak.ni.ac.rs

Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта ИИИ 47023 *Косово и Мејхоџија између националног идентитета и евроинтеграција*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним оштинама источне и југоисточне Србије* (ОИ 179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је примљен 11. априла 2019, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 3. децембра 2019.

дином, стицање знања о позитивним и негативним утицајима на природно окружење, као и мерама спречавања и заштите од свега што га нарушава. Актуелност ове теме огледа се у постављеним задацима еколошког васпитања и образовања, који се односе на подстицање личне одговорности сваког појединца да својим активностима мења животну средину у правцу квалитетнијег живота, као и да преноси стечена знања младима са циљем изграђивања еколошке свести.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: еколошко васпитање и образовање; еколошки садржаји; еколошка свест; млађи разреди; основна школа.

УВОД

Школа је данас основни фактор васпитања и еко-образовања, која својим програмским садржајима пружа широке могућности изграђивања еколошке свести ученика. Иако васпитање и образовање младих за заштиту животне средине има своју полазну тачку у породици, школа је незаменљива карика у његовом стицању и даљем развијању. Поред основне школе, значајну улогу имају средња школа, академске студије, али и бројне ваннаставне активности, као и средства масовног комуницирања, као вид преношења позитивног и негативног одношења према природи. Путем наставних садржаја стичу се одређена знања у вези са екологијом, изграђују потребне навике и спроводе активности са циљем одржавања и неговања средине у којој се живи. Са еколошким васпитањем и образовањем почиње се у најранијој младости, те је отуда значајна улога васпитно-образовних институција на свим нивоима стицања знања. У првом циклусу основног васпитања и образовања у нашој земљи релевантни наставни садржаји који обрађују тематику еколошког образовања и васпитања прожимају се кроз скоро све наставне предмете. Међутим, најзаступљенији су у наставним предметима: Свет око нас (у првом и другом разреду); Природа и друштво (у трећем и четвртном); Чувари природе (изборни предмет), као и бројним ваннаставним активностима које се остварују, углавном, кроз еколошке секције. Теме из екологије реализују се и кроз слободне и факултативне активности, попут: еко-акција, еколошког кутка, еколошких излета, еколошких радионица и др. Сви они имају за циљ да деца упознају себе и своје окружење и да развију способности за одговоран живот у њему. Колики значај ће се дати еколошким садржајима и хоће ли постојати корелација између наставних пред-

мета у наставном процесу са стеченим знањима и искуствима ученика, у великој мери зависи од самог учитеља, његових способности, мотивације и интересовања.

ОСНОВНЕ ОДРЕДНИЦЕ ЕКОЛОШКОГ ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ

Говорећи о појмовном одређењу термина еколошко васпитање и еколошко образовање, ваља нагласити да се они често посматрају као синоними, иако се еколошко образовање односи на персоналну целовитост и све оно што појединац треба да усвоји, док се у васпитању акценат ставља на промену видљивог (спољашњег) понашања. Еколошко васпитање односи се на стицање савремених знања, вештина и ставова о екологији, као и правилан однос према животној средини. Еколошко образовање треба да пружи знања о основним еколошким питањима савременог друштва, развија критички став према растућој деградацији животне средине и указује на неопходност рационалног коришћења природних ресурса. Међутим, то су процеси који се допуњују, прожимају „теже освешћивању особе, а у развијенијој форми утичу на промену њене свести уз адекватно еколошко понашање“ (Андевски, 2002, стр. 29). Еколошко васпитање и образовање се, дакле, могу ближе одредити као стицање знања из различитих области живота и рада, са циљем развијања еколошке свести, ставова и навика о значају заштите и очувања животне средине и унапређивања квалитета живота људи. Најважнији чиниоци који утичу на ова два процеса су социјални – они доприносе развоју еколошке свести и културе код ученика млађег школског узраста. Поред непосредног окружења у коме се дете креће, важни су „породица, суседство, предшколска установа, школа (наставник и школско окружење), вршњаци, ваннаставни и ваншколски облици слободних активности, масмедији и др.“ (Кундачина, 1998, стр. 49).

Иако стање праксе у овој области није похвално, требало би нагласити да у нашој земљи постоји читав низ докумената, идејних и законских уредби којима се регулише процес васпитања и образовања за заштиту животне средине. Неки од донетих закона су: Закон о заштити животне средине („Службени гласник Републике Србије“, др. 72/2009, 43/11, 14/2016, 76/2018, 95/2018); Закон о заштити природе („Службени гласник Републике Србије“,

бр. 36/2009, 88/2010, 14/2016); Закон о националним парковима („Службени гласник Републике Србије“, бр. 36/2009); Закон о водама („Службени гласник Републике Србије“, бр. 30/2010, 93/2012); Закон о шумама („Службени гласник Републике Србије“, бр. 30/2010, 93/2012). Према Правилнику о наставном плану и програму основног образовања и васпитања („Службени гласник Републике Србије“, бр. 10/2004, 12/2018) основни циљеви еколошког образовања су: развијање основних појмова о непосредном природном и друштвеном окружењу и њихово повезивање у систем; интеграција чулних утисака стечених током истраживачких активности ради постизања правилног искуственог сазнања; систематизација, корекција, проширивање и повезивање искустава и знања са новим знањима о природи; изграђивање основе научног погледа на свет, уз омогућавање ученицима да схвате повезаност, зависност и условљеност развоја природе; навикавање на одржавање личне и опште хигијене; развијање способности системског размишљања, флексибилности приликом одлучивања; развијање грађанске партиципације и активности. Крајњи циљ еколошког васпитања и образовања, како истиче Кундачина (1998, стр. 30) јесте да „личност достигне еколошку васпитаност која је неопходна да би се могао правилно односити према животној средини.“ Иако истакнути пре неколико деценија, ови циљеви су и данас важећи и теже подизању квалитета живота човека у датом друштвеном и природном окружењу. Идеја о одрживом (усклађеном) развоју почиње да се користи осамдесетих година прошлог века у Светској стратегији заштите природе, коју је усвојила Међународна унија заштите природе. Одрживост значи „коришћење метода, система и материјала који неће исцрпети ресурсе или оштетити природне циклусе“ (Андевски и Кнежевић-Флорић, 2002, стр. 18). Она, заправо, треба да постане начин живота у коме сви људи поштују принципе одрживости. У пракси, еколошке принципе одрживог развоја поштовале су чак и древне цивилизације за које се зна да су живе у далеко већем складу са природом у односу на савременог човека. Принципи одрживог развоја који су значајни у еколошком васпитању и образовању су: „принцип помирљивости са природом; економска носивост и трајност; социјална праведност; културни идентитет; глобални заједнички рад“ (Андевски и Кундачина, 2004, стр. 27). Сви законски акти и уредбе предвиђају остваривање еколошке писмености на свим нивоима и кроз све образовне области, тј. кроз циљеве и исходе за све образовне ци-

класе. Заштита животне средине модерног човека мора бити приоритет, јер време у коме живимо озбиљно прети да угрози све природне ресурсе и наруши природни баланс. Еколошка криза створила је „претпоставку да се појави, разјасни и прихвати нов еколошки поглед на свет на чијој основи може настати нова еколошка култура која ће се према Земљи односити као према живом бићу“ (Мишковић, 1997, стр. 189).

Циљ еколошког васпитања и образовања усмерен је у правцу очувања и унапређивања животне средине, као и подизања критичке свести о неопходности очувања здраве, односно еколошки чисте средине, која је достојна човека. Животна средина је данас предмет пажње широког круга стручњака, јер је крај XX века био обележен настојањима на глобалном нивоу да се она заштити и унапреди. Ту се, пре свега, мисли на природне вредности „земљиште, воде, шуме, ваздух, биљни и животињски свет, како у форми ентитета (ваздух, вода, земљиште) тако и у интегралној форми (геодиверзитет, биодиверзитет)“ (Кићовић, Вујановић, Јакшић, 2004, стр. 11). Брз темпо живота, повећана производња, потрошња, привредни раст доводи до избацивања човека из равнотеже са природом, чији је део и пада основних људских вредности, што се негативно одражава како на самог појединца тако и на његово окружење. У времену глобалне еколошке кризе, настале услед нарушавања природне равнотеже, трошења природних ресурса, тешких индустријских загађења, васпитање за заштиту животне средине се, поред благовременог информисања, постављене законске регулативе и оправданих друштвених улагања, поставља као важан задатак, имајући у виду да првенствено утиче на формирање еколошке свести и еколошког понашања младих. Еколошку свест не чине само сазнања о природи и друштву, нарушавању еколошке равнотеже и потреби заштите средине у којој се живи већ и спремност самог појединца, као и читавог друштва да се ангажују и одговорно односе према њој. Позитиван став према феномену заштите и унапређењу животне средине заправо подразумева правилан однос према објектима у природи, културним вредностима и добрима, као и према међуљудским односима у духу хуманизма и толеранције. Овакви ставови, активности и истрајност одређују јасно изграђену еколошку свет појединца. У свом интегралном значењу, она се одликује јасном опредељеношћу за чисту и здраву средину, као значајну вредност сваког друштва. Свест о еколошкој одговорности говори и о степену развијености еколошке културе. Питања по који-

ма оцењујемо стање еколошке свести и понашања, према наводима Килибарде (1998) јесу: Да ли се примењују еколошки принципи у разматрањима о човековој средини? Да ли се одговорно еколошки мисли? Да ли се слободно износе чињенице и аргументи о човековој средини? Да ли се грађани слободно опредељују о еколошким питањима, на основама принципа савременог хуманизма? Да ли постоји објективност према себи и другима по питању човекове средине? Да ли су грађани адекватно информисани о стању човекове околине, и о властитим одговорностима у њој? Да ли се одговорно усклађују еколошка права и дужности грађана? Да ли је адекватно дефинисан субјекат и предмет одговорности у области човекове средине? Да ли се одговорно спроводе санкције према прекршиоцима еколошких норми? У савременим условима живота суочени смо са бројним показатељима недовољно развијене еколошке културе планирања, занемаривања еколошких компоненти, садржаја и аспеката. Природа је извор живота, уништавају њу, а човек уништава себе. Природна средина није „нешто тамо негде далеко, тиме што смо у сталној интеракцији с њом, како појединачно, тако и сви заједно, она на бројне начине утиче на то ко смо и шта радимо“ (Гиденс, 2009, стр. 192). Животна средина треба да буде онаква каква је корисна људима, а она ће бити корисна једино ако је здрава и ако омогућава нормалан развој живој популацији. „Људска историја је историја природе, она је најшира отаџбина коју има, извор материјалних и духовних вредности, инспиратор позитивних емоција и открића, велика зелена лабораторија над отвореним небом из које се може научити више него из било које књиге...“ (Каменов, 2004, стр. 3). Полазећи од ове чињенице, васпитање и образовање за заштиту животне средине подразумева редефинисање човековог односа према природи и изградњу система вредности који укључују развијену еколошку културу. Предуслов оваквог односа према природи и њеним богатствима јесте еколошка етика и култура о којој се говори и у 36. Поглављу Агенде 21 – Акциони план за напредак, документ усвојен на Конференцији УН-а у вези са животном средином и развојем у Рио де Жанеиру 1992. године (Биочанин и Бекташевић, 2011, стр. 13). Поглавље 36 (Програм мера и активности за XXI век), истиче планско и дугорочно развијање интердисциплинарног знања о животној средини у току читавог животног века човека. У том правцу васпитно-образовни процес у основној школи треба да обезбеди интердисциплинарност и мултидисциплинарност ради разумевања односа

друштва, човека, технике, културе, природе и других садржаја који имају значај за живот савременог човека. Практични еколошки захтеви одрживог развоја су: „штеди природне ресурсе (економичном, образовањем, еколошком културом, законодавством); плати еколошку штету (економска цена производа која омогућава отклањање еколошке штете); обнови потрошене обновљиве ресурсе (обрадива земља, шумско блага, истребљене животиње, питка вода); рециклирај секундарне сировине (стакло, метал, хартија, пластика)“ (Бербер, 2006, стр. 18).

Еколошка модернизација је област која би у Европи, „у будућности могла да заузме примат, и да побољша начин живота и рада савременог човека“, како наводи Гиденс (2009, стр. 231). То значи да се иновације у области еколошког васпитања и образовања морају усмеравати ка квалитету живота и рационалном коришћењу природних потенцијала. Много је међународних и националних научних скупова и трибина, организованих на тему одрживог развоја и заштите животне средине било у последњој деценији прошлог века и након тога када се интензивирало проучавање свих сегмената еколошког васпитања и образовања. Неки од њих су: *Циљеви одрживог развоја у III миленијуму* (у организацији Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Министарства пољопривреде и заштите животне средине Републике Србије); *Еколошка криза: техногенеза и климатске промене* (у организацији Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Министарства пољопривреде и заштите животне средине Републике Србије); *Планска и нормативна заштитна пројекта и животне средине* (у организацији Географског факултета у Београду); *Меморијални научни скупи из заштитне животне средине 'Доценти др Милена Далмација'* (у организацији Природно-математичког факултета у Новом Саду); *Зелена економија и заштитна животне средине* (у организацији Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Министарства пољопривреде и заштите животне средине Републике Србије) и др. Сви они истицали су нову филозофију живљења, рационално коришћење и управљање природним богатствима, као и њихову имплементацију у све сфере друштва.

САВРЕМЕНИ ЗАДАЦИ И САДРЖАЈИ ЕКОЛОШКОГ ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Крај прошлог века био је обележен бројним питањима и истраживањима у вези са животном средином, а виталних за будућност човечанства. У педагогији од седамдесетих година прошлог века па све до данашњег дана намећу се проблеми разарања околине, угрожавања природних ресурса, недостатка сировина, уништавања живог света који постају предмет озбиљних проучавања. Могућности остваривања еколошког васпитања и образовања у нашој земљи постоје на свим нивоима школовања, а посебно су значајни на млађем школском узрасту. Наставни програм у млађим разредима основне школе предвиђа посебне садржаје из области заштите и унапређивања животне средине у више предмета. То су, пре свега: Свет око нас (у првом и другом разреду), Природа и друштво (у трећем и четвртном разреду), Чувари природе (изборни предмет), као и бројне ваннаставне активности, које се остварују, углавном кроз еколошке секције. Теме из екологије реализују се и кроз слободне и факултативне активности, попут: еко-акција, еколошког кутка, еколошких излета, еколошких радионица и др. Садржаје осталих предмета је, такође, могуће еколошки обојити, тако да се у њима могу пронаћи сегменти који се стављају у функцију еколошког васпитања и образовања ученика млађег школског узраста.

Општи циљ интегрисаног наставног предмета Свет око нас је сте да деца упознају себе, своје окружење и развију способности за одговоран живот у њему. Правилник о наставном програму за први и други разред основног образовања и васпитања („Службени гласник Републике Србије“, бр. 12/2018) предвиђа један од посебних циљева и задатака који се односи на развијање еколошке свести код ученика, коме се придаје посебна пажња, уважавајући принципе квалитетног живота у датом друштвеном окружењу. У првом и другом разреду фонд часова наставног предмета Свет око нас је 2 часа недељно, тј. 72 часа на годишњем нивоу. Најважнији циљеви који се у овом предмету акцентују, а наводе у Правилнику о наставном програму за први и други разред основног образовања и васпитања су: формирање елементарних појмова из природних и друштвених наука; подстицање дечијих интересовања, питања, идеја и одговора у вези са појавама, процесима и

ситуацијама у окружењу, у складу са когнитивно-развојним способностима; подстицање и развијање истраживачких активности деце; подстицање уочавања једноставних узрочно-последичних веза, појава и процеса; слободног исказивања својих запажања и предвиђања; развијање одговорног односа према себи и окружењу, као и уважавање других. Наставне теме које се обрађују из овог предмета у првом разреду основне школе, по наводи ма Новковић, Требјешанин, Гачановић (2004) односе се на: слични смо и различити; заједно са другима; школа; насеље; сналажење у времену; природа око нас – жива природа; природа око нас – нежива природа; промене у природи, чудесни свет око нас; учионица под ведрим небом. У другом разреду доминантне су теме о сналажењу у простору и времену, природи око нас – живој и неживој, заједници са другима. Такође, присутне су и теме о „кретању у простору и времену, као и местима где човек живи“ (Маринковић и Марковић, 2005, стр. 53–134).

Наставни план и програм предмета Природа и друштво реализује се у трећем и четвртном разреду основног васпитања и образовања са 72 часа на годишњем нивоу, односно са по 2 часа на недељном нивоу, што чини по 10% од укупног фонда часова редовне наставе. Општи циљ интегрисаног наставног предмета Природа и друштво јесте упознавање себе, свог природног и друштвеног окружења и развијање способности за одговоран живот у њему. Овако постављен циљ идентичан је са постављеним општим циљем предмета Свет око нас, и представља његов програмски континуитет. Они се реализују кроз конкретне задатке наставног програма, односе се на стицање елементарне научне писмености, развијање способности запажања основних својстава објеката, појава и процеса у окружењу и уочавању њихове повезаности. Приликом обраде еколошких садржаја на часовима Природе и друштва теме за еколошко васпитање и образовање би требало везати за локалну и регионалну средину, имајући у виду да су оне у том узрасту значајне за ученике. Адекватно полазиште може бити сређивање учионице тако да она постане пријатан простор за боравак и рад. Приликом упознавања околине, требало би говорити о могућностима како да се она заштити и унапреди, као и где је наше место у том процесу. У свему томе важно је пронаћи начине како практично деловати и позитивно утицати на животну средину чији смо део. Учећи о важним питањима одржавања живота човека у датом окружењу, ученици развијају свест о важности фактора живота (земља, ваздух, вода,

сунчева светлост). Када се учи о ваздуху, нпр., они стичу знања о његовом саставу, значају за живи свет, загађењу и узроцима загађења. Васпитно деловање усмерено је у правцу његовог очувања и заштите (акције пошумљавања, озелењавање површина, неговање цвећа у учионицама и школском дворишту и сл.). Приликом стицања знања о водама ученици упознају важност воде за опстанак људске врсте, њене карактеристике, врсте, распрострањеност, загађивање, при чему се истиче значај правилног и одговорног односа према њој. Земљиште је, као битан део наше планете и саставни део животне средине, услов опстанка живог света, као вода, ваздух, сунчева светлост, и њему треба посветити пажњу приликом проучавања и одговорности ученика према његовом одржавању. У вези са наставним темама које се са ученицима обрађују у трећем разреду основне школе, доминантне су, према Маринковић и Марковић (2014): мој завичај и ја; оријентација у простору; наше наслеђе; веза између живе и неживе природе; животне заједнице; кретање; нежива природа: течности и ваздух, људске делатности. Требјешанин, Гачановић, Новковић (2015) у свом уџбенику Природа и друштво за трећи разред основне школе наводе следеће теме: изглед краја (рељеф, вода); нежива природа (зашто је потребна светлост, топлота, ваздух, кружење воде); жива природа; кретање и оријентација; својства материјала и њихова употреба. Теме које се обрађују у четвртном разреду основне школе односе се, према Видовић и Матијевић (2015) на: Србија – наша домовина; свет природе око нас; човек и његов рад у природном окружењу; проучавамо природне појаве. Матановић, Станец, Ђорђевић (2010) додају проширеније теме за четврти разред основне школе: људи раде, користе енергију, производе, троше; истражујемо природне појаве.

Изборни предмет у првом циклусу основног образовања и васпитања у којем се могу наћи еколошки садржаји је Чуvari природе. Он се изучава од првог до петог разреда основне школе, изборног је карактера и настава се одвија са једним часом недељно, односно 36 часова годишње. Циљ овог предмета је развијање свести о потреби и могућностима личног ангажовања у заштити животне средине, усвајање и примена принципа одрживости, етичности и права будућих генерација на очувану животну средину. Наставне теме које се обрађују у првом разреду основне школе, према наводима Брдар (2016) јесу: животна средина; природне појаве и промене у животној средини; загађење животне средине; заштита животне средине и заштита здравља. У другом

разреду, како наводе Матановић, Станец, Ђорђевић (2006), то су теме које су идентичне онима у првом разреду, само се обрађују проширеније и подробније, а односе се на знања о животnoj средини, природним појавама и променама у животnoj средини, загађењу животне средине, заштиту животне средине и заштиту здравља.

Наставни предмет Руке у тесту понуђен је ученицима као изборни предмет од првог до четвртог разреда основне школе са по једним часом недељно, односно са 36 часова годишње у сваком разреду. Намена овог предмета је „неговање, подстицање и развијање дечије радозналости и тражење одговора на питања шта, како и зашто?“ („Службени гласник Републике Србије“, бр. 12/2018). Циљ предмета је развијање основних појмова из природних наука и њихово повезивање. У првом разреду постављени циљеви се остварују кроз упознавање ученика са појмом и основним елементима животне средине, уочавањем и разумевањем природних појава и промена које угрожавају животну средину, развијање одговорног односа према себи и средини у којој се живи, као и стварање навика рационалног коришћења природних богатстава. У другом разреду, ученици описују различите појаве и промене у животnoj средини, стичу знања о појавама које је угрожавају и формирају навике које је унапређују. У трећем разреду ученици откривају узрочно-последичне везе и односе међу појавама, уче да се одговорно понашају према животињама, као и да решавају проблемске ситуације индивидуално или тимски. Слични задаци се постављају и у четвртог разреда: разумеју узрочно-последичне везе и односе, истражују појаве у природи, решавају задатке који се проблемски постављају и сл. Теме које би се могле поставити за проучавање, према Гачановић (2007) је-су: наша друга кућа; живимо заједно; време тече, хуји, пролази; жива дружина; темељи ткачнице живота; природне појаве.

Поред наведених обавезних и изборних предмета, у школама се еколошки садржаји реализују и кроз слободне и факултативне активности. У те активности убрајамо додатну наставу из природних наука: *секције* (биолошка, еколошка, географска, планинска), као и *рекреативну наставу* у млађим разредима. Основни циљ организовања еколошке секције у школи је „упућивање деце како да уче оне најфиније нити, на први поглед чак невидљиве, које међусобно повезују не само сва жива бића, већ жива бића са спољашњом средином“ (Матановић, 1996, стр. 4). Садржаји рада еколошке секције тичу се екологије као науке и свих активности

које штите и унапређују животну средину. У њој могу учествовати сви ученици, без обзира на успех који остварују у осталим наставним предметима који нису у вези са екологијом. Рад секције планира се на месечном нивоу, јер је њен рад специфичан зато што се већина активности не изводи у школи, већ у природи. Постојање еколошке секције у школи ученицима пружа могућност учествовања периодичних промена које се дешавају код биљних врста, у саставу земљишта, у живом свету који их окружује, утицају сунчеве светлости на раст и развој живог света, бројности биљака и животиња, ланца исхране, загађености ваздуха и воде, рециклаже, као и спровођење бројних корисних активности у природи, попут: сађења биљака, прављења кућица за птице, склањање отпада и сл. Неке од активности које се спроводе у школи, а део су еколошког васпитања и еколошких секција су: еко-акције, еколошки кутак – који се може поставити у било ком видљивом делу школе – ходнику или учионицама. Битно је да кутак буди дечија интересовања, да их подстиче на укључивање у рад еколошке секције и активности које она спроводи; еколошке патроле – које је могуће организовати у свакој школи, без обзира да ли се она налази у сеоској или градској средини. Њени чланови су деца која се посебно ангажују у заштити и уређењу непосредне околине, они опомињу оне који угрожавају природу и нарушавају природни амбијент околине, школе, бацају отпад, газе травњаке и засађено цвеће; еколошке радионице, еколошки излети и екскурзије – као чест вид ваншколских активности које се организују за ученике млађег школског узраста у трајању од једног или више дана. Погодна места за организовање излета могу бити пољопривредна добра, планинска излетишта, спортски центри, реке, спомен-обележја, шумска газдинства. Екскурзије се планирају на почетку године, при чему се одређују циљ, место и време. „Планирање екскурзије је веома сложен методички поступак који садржи следеће елементе: циљ и задатке екскурзије, погодна места, време извођења, материјалне и техничке услове, програм рада на проучавању и низ других погодности које су у вези са програмом екскурзије“ (Матовић и Буквић, 1996, стр. 98); Обележавања значајних датума – Дан животиња, Дан борбе против пушења, Светски дан здравља, Дан планете Земље, Светски дан заштите животне средине и сл.

Настава у природи организује се у функцији реализације еколошког васпитања и образовања и у литератури се среће под називом *рекреативна настава*. Она пружа одличне могућности за

иновирање и модернизацију разноврсних облика васпитно-образовног рада који се тичу еколошких садржаја. Рекреативна настава „ефикасније и од редовне школе може да допринесе остваривању јединства еколошке свести и акције, односно усвајању еколошких знања, развоја свести, осећања и одговарајућег понашања“ (Николић, 2002, стр. 103). Полазећи од става да се нигде боље и више не може научити о природи него у самој природи, ученици имају прилику да је упознају и раде на њеном уређењу добро организованом рекреативном наставом. Рекреативно-забавне активности ученике ослобађају негативних и штетних утицаја модерне средине. Боравак у природи, активности у њој, изражена брига за живим бићима са којима се срећу ствара добро расположење и основу за правилно формирање ставова и вредности, који су добар темељ будућег еколошког деловања. Еколошко васпитање и образовање, приликом извођења наставе у природи, може се реализовати путем разноврсних садржаја. Ученици су притом мисаоно и практично ангажовани, што има посебну вредност. Поред тога, ученици млађег школског узраста имају прилику да се осамостале и створе позитивне навике, које се тичу одржавања личне и школске хигијене, правилног коришћења природних ресурса, правилног односа према биљкама и животињама, чувању и неговању цвећа, правилног односа према природним лепотама и објектима, штедне електричне енергије, воде, правилне исхране и др.

ОСТАЛИ ПРЕДМЕТИ У КОЈИМА СУ ЗАСТУПЉЕНИ ЕКОЛОШКИ САДРЖАЈИ

Поред обавезних и изборних наставних предмета који се директно баве еколошким васпитањем и образовањем, а које смо набројали и обрадили у претходном делу текста, еколошке садржаје можемо наћи и у осталим наставним предметима, попут: Српског језика, Математике, Музичке и Ликовне културе и Физичког васпитања. Корелацијом са поменутиим предметима, еколошко васпитање и образовање добијају на актуелности и значају.

На часовима Српског језика, посебно при обради књижевних текстова, могу се реализовати еколошки васпитни задаци. Погодни текстови и песме који говоре о природи су: „Славујак“ – Јован Јовановић Змај, „Мати“ – Десанка Максимовић, „Сликовница“ – Мира Алечковић, „Јесења песма“ – Стеван Раичковић, „Бајка

о лабуду“ – Бранко Ћопић, „Зима“ – Љубивоје Ршумовић, „Град“ – Исидора Секулић, „Лав и човек“ – Максим Горки, „Домовина се брани лепотом“ – Добрица Ерић, „Кад пролеће дође, све најбоље пође“ – Драган Лукић, „Јеленче“ – Војислав Илић, „Прича о раку кројачу“ – Стеван Раичковић, „Бајка о белом коњу“ – арапска народна приповетка, „Славуј и сунце“ – Десанка Максимовић, „Голуб и пчела“ – Десанка Максимовић, „Јабука“ – Јован Јовановић Змај, „Пауково дело“ – Брана Црнчевић, „Врапчић“ – народна песма. Поред наведених, добро осмишљене теме за културу усменог и писменог изражавања погодне су за реализовање садржаја из екологије. То су теме, нпр.: у шуми, у парку, на реци, на језеру, на мору, мој омиљени цвет, пошумљавање голети, садња цвећа, спасавам птичице, правим кућице за птице, учествујем у еколошкој секцији и сл. Оно што је такође погодно су часови граматике и правописа, у којима се могу бирати текстови са еколошким садржајима, и тако утицати на развијање еколошке свести и културе код ученика млађег школског узраста. Милатовић и Јовановић (2010) акценат стављају на следећим областима „граматика – глас, реч, реченица; правопис – научићу да правилно пишем; значење речи – богатство језика; речник – научићу што више речи“, које се могу употребити приликом учења неких еколошких садржаја.

Настава предмета Математика пружа солидне могућности за остваривање задатака еколошког васпитања и образовања у млађим разредима основне школе. У математичким задацима може се наћи еколошка тематика, нпр.: кроз текст задатака који се постављају ученицима може се наћи помињање и значење цвећа, река, језера, планина, мора, воћа, дрвећа, птица, биљака и сл. У четвртном разреду се, илустрације ради, наводи Зарупски (2017), учи мерење и мере; скуп природних бројева, површине, помоћу којих се могу учити и разумети неки еколошки појмови. Или, садржаји које истиче Јоксимовић (2009): рогљаста тела, обла тела, ако желиш да знаш више – мерење времена. Након решавања задатака, са ученицима се може разговарати о садњи цвећа или ономе што је у задацима било постављено, и на тај начин развијати еколошку културу код ученика.

Велики број музичких композиција, намењених слушању или извођењу, садрже у себи неку еколошку димензију, или могу послужити као сегмент еколошког васпитања и образовања. Ђук и Јевтић (2008) наводе тематске јединице које се обрађују у четвртном разреду основне школе, а могу послужити као добра основа

за стицање еколошких знања. То су: динамика и ознаке за динамику; зелени се јагодо; изгубљено пиле; први снег; птице се враћају; где је онај цветак жути; јесенска песма; ветар; на ливади; ближи се ближи лето. Песме у којима директно могу да се реализују еколошки садржаји су, нпр.: „Ситна је киша падала“, „Ја посејах лан“, „Лептир и цвет“, „Иза седам брда“, „Разгранала грана јоргована“, „Заклео се думбар“, „Вишњичица род родила“, „Иде јесен“, „Ала је леп овај свет“, „Садила сам босиљак“, „Карневал животиња“, „На ливади“, „Стигло је лето“, „Јесења симфонија“, „Птице се враћају“, „Врабац и мачка“ и др.

Настава Ликовне културе пружа повољности у погледу еколошког деловања, јер ученици од првог до четвртог разреда основне школе могу различитим техникама представљати садржаје из екологије, попут сликања природе, прављења разлике између чисте и прљаве околине, анализирања радова и истицања еколошке компоненте, која је неопходна свима ради квалитетног живота у одређеној средини. Бузаши и Марганић (2009) наводе садржаје Ликовне културе за трећи разред основне школе: ликовни материјали – гледам и стварам; композиција линија; композиција боја; распоређујем облике, боје; композиција облика; украсимо свет око нас; игра геометријским облицима; отискивање кромпиром; све је простор; осећања и простор, међу којима се налазе и они чија се примена може наћи у еколошком васпитању и образовању. Такође, ученицима се може дати задатак да илуструју текст еколошке садржине у корелацији са српским језиком, при чему до изражаја долазе ученички ставови, али и креативност и инвентивност.

Физичко васпитање као наставни предмет вишеструко утиче на стварање и развијање еколошке културе ученика млађег школског узраста. Оно подсећа ученике о значају правилног односа према властитом здрављу, потреби удисања свежег ваздуха и боравка у природи, као и благотворном дејству Сунчеве светлости. Ученике треба усмерити у правцу изградње активног животног стила, тј. начина живота који укључује активно вежбање, као и сазнање да је далеко корисније боравити на отвореном простору него у загушљивим просторијама. У садржајима овог предмета се, као и у многим другим налазе еколошки садржаји, што можемо срести и код Крагујевића и Ракића (2004) који наводе неке од садржаја: природни облици кретања; ходање и трчање; вежбе на тлу; елементарне игре; санкање и игре на снегу; излети. Међутим, оно што ученици треба да науче и знају односи се на чиње-

ницу да коришћење благодети природе није безусловно, већ да је неопходно одговорно се односити према њој, тј. предузети све што је у њиховој моћи да се природа очува и унапреди како би користила свима.

ЗАКЉУЧАК

Васпитно-образовни процес, у функцији заштите и унапређивања животне средине, представља свесни, плански, организован и систематичан пут стицања знања о човековој средини током читавог живота. Еколошко васпитање и образовање у савременим условима живота и рада добија на значају посебно зато што смо сведоци еколошке кризе, која поприма широке размере не само код нас већ свуда у свету. Имајући у виду да образовање представља најмоћније средство у друштвеном напретку и изазовима будућности, ученицима је неопходно понудити широку лепезу знања, чињеница и информација, који ће утицати на развијање њихове еколошке свести и културе. Са тим циљем, незаобилазну улогу и значај имају еколошко васпитање и образовање који се спроводе, пре свега, са ученицима млађег школског узраста и представљају релевантну компоненту целовитог развијене личности. Еколошко образовање треба да пружи сигурна знања о основним еколошким питањима савременог друштва, развија критички став према растућој деградацији животне средине и указује на неопходност рационалног коришћења природних ресурса. Оно се реализује кроз готово све наставне предмете у школи, успостављајући корелацијске везе и односе међу њима (Српски језик, Математика, Музичка и Ликовна култура, Физичко васпитање). Међутим, предмети који се директно односе на еколошке садржаје су: Свет око нас, Природа и друштво, Чуvari природе, као и бројне ваннаставне активности које организује школа, углавном путем секција.

Као што се из анализираних наставних програма може видети, њихова квалитативна обележја са аспекта еколошког образовања су на завидном нивоу. Ова одлика представља добру основу за успешну реализацију циљева и задатака еколошког образовања коју у наредном периоду треба надограђивати и усавршавати. Педагошка импликација коју треба истаћи свакако јесте потреба да се у наставном процесу што чешће остварују корелативне везе и међупредметна корелација наставних предмета чији наставни програми садрже теме из области еколошког васпитања. Уз то, као претпоставка унапређивања области еколошког образовања у нашој земљи свакако се намеће и потреба за адекватном педа-

гошко-дидактичком интервенцијом у смислу подршке професионалном развоју и усавршавању наставника да ове наставне садржаје реализују кроз корелативно учење, интерактивни и интегративни приступ, али и тимску наставу.

- ЛИТЕРАТУРА
- Андевски, М. (2002). *Увод у еколошко образовање*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Андевски, М. и Кнежевић-Флорић, О. (2002). *Образовање и одрживи развој*. Вршац: Савез педагошких друштава Војводине – Виша школа за образовање васпитача.
- Андевски, М. и Кундачина, М. (2004). *Еколошко образовање, од бриге за околину до одрживој развоја*. Ужице: Универзитет у Крагујевцу, Учитељски факултет у Ужицу.
- Бербер, С. (2006). *Еколоџија*. Сомбор: Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет.
- Биочанин, Р. и Бекташевић, С. (2011). *Еколошка енциклопедија*. Београд: Центар за стратешка истраживања Националне Безбедности.
- Брдар, С. (2016). *Чувари природе за први разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
- Бузаши, М. и Марганић, С. К. (2009). *Ликовна култура (за шрећи разред)*. Београд: Едука.
- Видовић, Љ. и Матијевић, Б. (2015). *Природа и друштво, уџбеник за четврти разред*. Београд: Едука.
- Гачановић, Б. (2007). *Везе и љубокази*. Београд: Завод за уџбенике.
- Зарупски, С. (2017). *Мајемајика (за четврти разред)*. Београд: Едука.
- Јоксимовић, С. (2009). *Мајемајика (за четврти разред)*. Београд: Едука.
- Каменов, Е. (2004). *Зелена планета*. Нови Сад: Драгон.
- Килибарда, К. (1998). *Морално-еколошка култура*. Београд: Драганић.
- Кићовић, Д., Вујановић, Д., Јакшић, П. (2004). *Основе заштите и унапређења животне средине*. Косовска Митровица: Природно-математички факултет.
- Крагујевић, Г. и Ракић, И. (2004). *Физичко и здравствено васпитање*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кундачина, М. (1998). *Чиниоци еколошкој васпитања и образовања ученика*. Ужице: Учитељски факултет.
- Маринковић, С. и Марковић, С. (2005). *Свет око нас за други разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
- Маринковић, С. и Марковић, С. (2014). *Природа и друштво за шрећи разред основне школе*. Београд: Креативни центар.

- Матановић, В. (1996). *Еколошка секција у основној школи*. Београд: Министарство заштите животне средине Србије.
- Матановић, В., Станец, Б., Ђорђевић, В. (2006). *Чувари природе 2*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Матановић, В., Веиновић, З., Станчић, Н., Марковић, И. (2010). *Природа и друштво 4б, уџбеник за четврти разред основне школе*. Београд: Едука.
- Матовић, М. и Буквић, С. (1996). *Методика наставе природе и друштва*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милатовић, В. и Јовановић, С. (2010). *Српски језик (за трећи разред)*. Београд: Завод за уџбенике.
- Мишковић, М. (1997). *Еколошка криза и еколошка свесћ омладине*. Београд: Еко-центар.
- Николић, Р. (2002). *Допринос школе у природи еколошком васпитању и образовању - Еколошка свесћ и еколошко образовање деце и омладине*. Шабац: Виша школа за образовање васпитача.
- Новковић, Љ., Тређешанин, Б., Гачановић, Б. (2004). *Активно кроз свећ око нас 1*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- „Службени гласник Републике Србије“, бр. 10/2004. *Правилник о наставном програму за први и други разред основног образовања и васпитања*. Београд: Министарство просвете.
- „Службени гласник Републике Србије“, бр. 10/2004. *Правилник о наставном програму за трећи и четврти разред основног образовања и васпитања*. Београд: Министарство просвете.
- „Службени гласник Републике Србије“, бр. 72/2009, 43/11, 14/2016, 76/2018, 95/2018. Београд.
- „Службени гласник Републике Србије“, бр. 36/2009, 88/2010, 14/2016. Београд.
- „Службени гласник Републике Србије“, бр. 30/2010, 93/2012. Београд.
- „Службени гласник Републике Србије“, бр. 12/2018. Београд: *Правилник о наставном програму за први и други разред основног образовања и васпитања*. Београд: Министарство просвете.
- „Службени гласник Републике Србије“, бр. 12/2018. Београд: *Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања*. Београд: Министарство просвете.
- „Службени гласник Републике Србије“, бр. 12/2018. Београд: *Правилник о наставном програму за четврти разред основног образовања и васпитања*. Београд: Министарство просвете.
- Тређешанин, Б., Гачановић, Б., Новковић, Љ. (2015). *Природа и друштво, уџбеник за трећи разред*. Београд: Завод за уџбенике.

Ђук, М. и Јевтић, З. (2008). *Певам, свирам, слушаам (за четвртии разред)*. Београд: Нова школа.

Gidens, E. (2009). *Evropa u globalnom dobu*. Beograd: Clio.

VESNA LJ. MINIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF TEACHER EDUCATION IN PRIZREN – LEPOSAVIĆ

MARIJA M. JOVANOVIĆ

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

ENVIRONMENTAL EDUCATION IN LOWER ELEMENTARY GRADES

The need to preserve the environment where people live and work is becoming more and more pronounced in the modern world, especially due to the fact that the ecological crisis is becoming a global problem, caused primarily by low environmental awareness. The destruction of the environment, the overconsumption of natural resources, and global climate change have made environmental education extremely important. As a permanent process, environmental education curriculum is continuously improved and innovated, and it is implemented through compulsory and elective subjects, but also through elective activities organized in elementary schools. Environmental courses teach younger students in our country the following: basic concepts related to ecology and environment, positive and negative impacts on the environment, as well as prevention and protection measures against anything that disturbs it. This topic is highly emphasized through the objectives of environmental education which encourage personal responsibility to change the environment in order to make it better to live in, and to pass the knowledge on to young people in order to raise youth awareness. The school system is the most important for the provision of environmental knowledge, therefore, its job is very responsible since a school should organize courses to provide students with the necessary knowledge and skills that would allow them to behave and act environmentally-friendly. The courses which provide the best environmental knowledge and habits are: The world around us, Nature and society, Nature conservationists, as well as numerous extracurricular activities organized at school. These activities are mainly organized in elective environmental courses, which are attended by students interested in this topic, regardless of gender and their

success in other subjects. The main goal of such elective courses is to teach young students how to use natural resources rationally and how to behave responsibly towards the environment.

KEYWORDS: environmental education; environmental course material; environmental awareness; younger school grades; elementary school.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).